

בדין הקל הקל תחילה ביום הכיפורים ובשבת

מורנו הרב יצחק מרדכי הכהן רובין שליט"א

דרשת שבת שובה תש"פ

הקל הקל תחילה

איתא ביומא דף פ"ג ע"ב ת"ר מי שאחזו בלומוס מאכילין אותו הקל הקל, טבל ונבילה מאכילין אותו נבילה טבל ושביעית שביעית וכו', ולמדו הראשונים מגמ' זו שכאשר צריכים להאכיל את החולה [או כל פעולה אחרת הנצרכת להצלתו], ויש אפשרות להאכילו או איסור חמור או איסור קל, יש להעדיף את האיסור הקל תחילה, וזהו מה שמכונה בגמרא "הקל הקל תחילה", והטעם שהיות ואין השבת ויום הכיפורים בגדר "הותרה" אצל פיקוח נפש אלא בגדר "דחוייה", לכן כל מה שאפשר למעט טפי באיסור עדיף טפי.^א

ומטעם זה כתב השו"ע סי' תרי"ח שבמקום שאפשר יש למעט את איסור האכילה ביום הכיפורים, ויש להאכיל את החולה פחות פחות מכשיעור שלא יצטרפו אכילות לשיעור כותבת בכדי אכילת פרס, והשתיה לא תצטרף לשיעור מלוא לוגמיו. וכן דנו כמה פוסקים שבמקרים מסויימים מי שנצרך לשתות ביום הכיפורים עדיף טפי שישתה מים שאינם ראויים לשתיה שאיסור שתייתם ביום הכיפורים הוא מדרבנן והוא קיל טפי מלשתות פחות מכשיעור שיש בו איסור תורה של חצי שיעור.

וכן מצינו בסי' שכ"ח וסי' ש"ל שאם אפשר לעשות פעולות לחולה שיש בו סכנה בדרך קלה יותר עדיף טפי, וכמובן באופן שהדבר לא יגרום לחשש עיכוב וסכנה לחולה. ומטעם זה אם אפשר לעשות מלאכה בשינוי עושים ואם אפשר על ידי נכרי עושים.^ב

עבר ועשה את החמור ולא את הקל

בענין מי שעבר ועשה את החמור ולא את הקל, האם עשה בזה איסור תורה או איסור דרבנן, כתב בקרית ספר [למבי"ט] פרק י"ד ממאכלות אסורות, שלא עבר בזה על איסור תורה אלא על איסור דרבנן, וכתב וז"ל ונראה דהא דאמרנן מאכילין אותו הקל הקל תחילה לא הוי אלא מדרבנן, דמדאורייתא אין לך דבר חמור שעומד מפני פיקוח נפש אלא ע"ז וג"ע וש"ד, הא שאר איסורין כולו אין עומדים בפני פיקוח נפש עכ"ל. והטעם לכאורה דסו"ס המלאכה נעשתה לצורך פיקוח נפש, ואף שהיה יכול לעשותה בדרך קלה יותר, סו"ס פעולתו פעלה הצלה, ולכן אף שהיה אסור לו לעשות כן, מ"מ לא חייב חטאת על פעולתו האסורה.

^א ועיין בדברי הפוסקים שדנו לבאר את שיטות הראשונים הסוברות ששבת הותרה אצל פיקוח נפש, אמאי מאכילין אותו הקל תחילה, ויש שיישבו שבאיסורי אכילה גם מהר"ם מרוטנברג ס"ל דהוי "דחוייה" ולכן יש להקפיד על הקל הקל תחילה, ורק לגבי שבת ויום הכיפורים ס"ל שהם הותרו לגמרי מפני פיקוח נפש. [ועיין בספר עמק ההלכה להג"ר ברוך פרנקל בחידושיו למסכת יומא דף ו' ע"ב].
^ב ובענין חולה שאין בו סכנה, יש לעיין האם גם לגבי בעינין לעשות את הקל תחילה, ויש בזה תוספת דברים.

אמנם יש להבחין בזה בין דין הקל הקל שנאמר בגמ' שהנידון הוא להעדיף איסור קל על פני איסור חמור לבין היכי שהיה יכול לעשות את הפעולה בהיתר או באיסור דרבנן ועבר ועשה מעשה האסור מן התורה, דכאן י"ל שיש במעשהו האסור איסור תורה, דהרי דרבנן לגבי דאורייתא הוי כמלאכה האסורה. וכן מצינו בדברי הבה"ל סי' רע"ח ס"א ד"ה מותר, שכתב דאם יש חולה שיש בו סכנה שהנר בחדרו דולק, ויש אפשרות לכבות את הנר או לטלטל את החולה לחדר אחר או לטלטל את הנר לחדר אחר, אזי אם כיבה את הנר עבר על איסור תורה וחייב חטאת [לדעת הרמב"ם הסובר שמשאצל"ג חייב עליה ויש בכיבוי נר חיוב תורה].

עשיית מלאכה לחולה להביא לו מאכל באופן שכבר יש לו מאכל

אם יש לחולה תאנה מוזמנת לפניו, והלך אחד שידע שיש לו תאנה וקצץ תאנה עבור אותו חולה, ולבסוף אכל החולה את התאנה שנקצצה בשבת, ולכאורה יש לדון שעבר על איסור תורה, אף אם לבסוף המאכל שהביא נאכל על ידי החולה, מ"מ כיון שהיה כבר לחולה מאכל, תו לא מיקרי שפעולתו נעשתה לצורך פיקוח נפש. והטעם בזה דכיון שמלאכתו לא נצרכת כלל לחולה הרי זה כמי שקצץ שלא לצורך כלל שחייב.^ג

עשיית מלאכות בשינוי ועל ידי נכרי

כתב השו"ע סי' שכ"ח ס"ב כשמחלין שבת על חולה שיש בו סכנה, משתדלין שלא לעשות על ידי אינם יהודים וקטנים ונשים, אלא על ידי ישראלים גדולים ובני דעת, ומוסיף הרמ"א דיש אומרים שאם אפשר לעשות בלי דחיוי וכלי איחור בשינוי עושים בשינוי וכן אם אפשר על ידי אינו יהודי עושים וסיים וכן נוהגים. והט"ז פקפק על הדברים וכתב דאינו מנהג ותיקין, דאף שיכול לעשות ע"י אינו יהודי מ"מ הישראל יזדרז בדבר יותר. והמהגה בכל המקומות למעשה הוא כהרמ"א שאם אפשר על ידי נכרי או בשינוי עושים כשאין חשש עיכוב, והטעם כנ"ל מדין הקל הקל תחילה.

ויש לעיין מה הדין במי שיכול לעשות בשינוי או על ידי נכרי ולא עשה, אלא עשה על ידי ישראל או שעשה כהרגלו בלי שינוי, האם עבר בזה על איסור תורה, שהרי יכל לעשות בהיתר, ולכאורה מוכח מדברי הבה"ל הנ"ל גבי נר לחולה, שאם יכול לעשות בהיתר.

^ג ועיין בשו"ת מהרש"ג ח"ב סי' י"ד שכתב מסברא שאף שאסור היה לו לעשות כן, מ"מ לא עבר בזה על איסור תורה דסו"ס המלאכה הועילה לחולה שיש בו סכנה. ודבריו צ"ע, והגרי"ש אלישיב זצ"ל תמה על הוראה זו ואמר שהקוצץ בשבת חייב חטאת. גם מדברי הבה"ל הנ"ל חזינן דלא כסברת המהרש"ג הנ"ל.

ומצינו בדברי החזון איש אור"ח סי' נ"ט ס"ק ב' שכתב בתוה"ד וז"ל ואף לדעת הרמ"א דאם יש נכרי עושין על ידי נכרי, מ"מ אין איסור בדבר אם ישראל עושה עכ"ל. ולכאורה יש לעיין אמאי אין בזה איסור תורה והרי כל שיכל לעשות ע"י נכרי הרי זה כמי שיכל לעשות בהיתר.

כמו כן יש לעיין במי שאמרו לו שיאכל לשיעורין ואכל שיעור שלם [וכן במי שאכל מבלי להמתין שיעור כד"פ שהרי זה כאכל שיעור שלם בבת אחת], האם עבר על איסור כרת, שהרי היה צריך לאכול באופן שעובר רק על איסור של חצי שיעור, וכעת על ידי אכילתו הרבה באיסור.

ואין זה שייך לדברי הבה"ל סו"ס תרי"ח ד"ה ואם אמדוהו שכתב בשם שו"ת בנין ציון סי' ל"ד דבכל אכילה ואכילה אם הותר לו לאכול פעם אחת יותר מכשיעור, מ"מ על אכילה השנייה אם היה לו די בפחות מכשיעור והוא יאכל כשיעור, חייב כרת, וכו'. וחזינן שאם אכל יותר מכשיעור חייב כרת, דדברי הבה"ל איירי במי שהיה צריך לאכול רק שיעור קטן ותו לא, והוא הרבה על השיעור המותר, אבל לא איירי הבה"ל במי שמותר לו לאכול כמה וכמה שיעורים אלא שלא הפסיק ביניהם ואכל בבת אחת.¹

עיינן בדברי הגרש"ז אויערבאך זצ"ל [מובא בספר שש"כ [מהדורה חדשה] פל"ב הערה כ'], שכתב לענין יום הכיפורים, דאם היה יכול לאכול פחות מכשיעור ואכל כשיעור לא נזכר שיש בו חיוב חטאת [וגם לגבי נכרי ושינוי לא נזכר בפוסקים שיש בזה איסור חטאת אם לא עשה על ידם]. וכן כתב בחוט שני דיני יום הכיפורים פרק שביעי הערה שס"ח.

והביאור בזה דכל שהמלאכה מותרת לצורך החולה שרי לעשותה עבורו, וכל האפשרות לעשותה בשינוי וכן על ידי נכרי חשיבי כתחבולות ואין זו דרך המלך בעשיית המלאכה, אלא שאמרו להשתדל לכתחילה לעשות כן, וכאשר השואל בא להישאל איך עליו לנהוג בודאי שמורים לעשות באופן הקל, אבל

¹ ובגוף דברי הבה"ל לכאורה יש לעיין אמאי חייב כרת והרי לכאורה חצי שיעור היה מותר לו, וכל מה שהוסיף באיסור הוא רק חצי שיעור, וא"כ אמאי חייב כרת והרי חצי שיעור אסור מן התורה אבל אינו חייב כרת על אכילתו. ועיין בספר חוט שני על דיני יום הכיפורים שהעיר בזה, וכתב דאפשר שכוונת הבה"ל שאכל עוד שיעור שלם בנוסף על החצי שיעור שהיה מותר לו, אלא שכתב שאין זה מתאים כ"כ ללשון הבה"ל. וכתב עוד שיש לומר שברדין שיעור ככתובת באכילת יום הכיפורים הגדר הוא שאם אכל שיעור שלם אף שחציו היה בהיתר של פיקו"נ מ"מ על החצי השני שהיה באיסור חייבים כרת כיון שנמצא שאכל "שיעור שלם", אמנם אם אכל חצי שיעור לפני יוהכ"פ פוחצי השני בהיכ"פ פשיטא שאין כאן אכילת "שיעור שלם" של איסור.

אמנם המעיין בדברי הבנין ציון סי' ל"ד יראה להדיא שאיירי באופן שאכל שיעור שלם נוסף על החצי שיעור שהותר לו, ובספר פתחי תשובה [על אור"ח] שגה בהעתקת הדברים, והמשנ"ב נמשך אחריו מבלי לעיין בדברי הבנין ציון.

אם עבר ועשה באופן החמור, לא נחשב שעבר על איסור תורה, משא"כ לגבי נר לחולה שהיות ואפשר בקל להוציא את החולה או את הנר, נחשבת פעולה זו כפעולה שאינה נצרכת כלל [עיינן לשון הגרש"ז"א שם], ונראה שבכה"ג יש לדמות זאת למי שיש לו תאנה קצורה והוא הולך וקוצר.

ולפי זה נראה דגם לגבי שתיית משקים מרים ביום הכיפורים, לחולה שיש בו סכנה, שבמקרים מסויימים אומרים לו שישתה מים מרים ולא פחות מכשיעור¹, דאם עבר ושתה מים שאינם מרים לא עבר על איסור תורה, דסו"ס יש חולה לפנינו וחולה זה מותר לו לשתות לצורך פיקוח נפש, אלא שיש תחבולה שאפשר להקל על ידה את האיסור, אמנם אם לא עשה את התחבולה, אין במעשהו לחייבו כרת מן התורה.

ולכאורה הגדר בכל הנ"ל שאין לראות את השבת ואת יוהכ"פ לגמרי "דחוייה" אצל פיקוח נפש, והיינו דאם אפשר לעשות באופן קל יותר אז אין היתר כלל לחולה לעשותו בדרך של איסור, והרי זה כמי שקצר תאנה כאשר יש כבר תאנה מזומנת לחולה שחייב חטאת על קצירתו, דהתם הפעולה שעשתה היא מיותרת לגמרי ואין בזה תועלת לחולה, משא"כ בכל המקרים הנ"ל דסו"ס החולה נהנה מהמלאכה האסורה, ורק יכל לעשותו טעדיקי לעשותה באופן קל יותר.

עשה מלאכה אסורה ושוב הזדמן לפנינו חולה שיש בו סכנה

מי שבישל בשבת באיסור, ושוב הזדמן לו חולה שיש בו סכנה, ונותן לו את המאכל נראה דלא תיקן את מעשהו, ואף שלבסוף המלאכה היתה לתועלת, מ"מ אין על מעשהו שם מלאכת הצלה אלא שם של מלאכה אסורה.

ומצינו נידון כעין זה במי שבישל ביום טוב לצורך חול, לרב חסדא דס"ל דלוקה [עיינן גמ' פסחים דף מ"ו ע"ב], ואח"כ נמלך ואכל את התבשיל ביום טוב, אם אמרינן דתיקן בזה את האיסור שהרי לבסוף נמצא שבישל את התבשיל ואכלו ביום טוב, או דלא אמרינן הכי דסו"ס מחשבתו בזמן הבישול היתה לצורך חול וכבר נקבע מעשהו כמלאכה האסורה ביום טוב ולא מהני כלל מה שלבסוף אכל את התבשיל ביום טוב.

ועיין בספר אמרי בינה הלכות יו"ט סו"ס ג' שדן בשאלה זו, וע"ע בספר אבי עזרי הלכות יו"ט פ"א ה"ו שדן ג"כ בשאלה כעין זו², באדם שבישל ביו"ט לצורך נכרי ואח"כ נמלך ואכל את

¹ עיין במה שהארכנו בענין זה בקובץ היכלא א' עמ' נ"ט, והובאו שם מכתבי גדולי ההוראה שאין חובה להתחבר לאינפוזיה מערב יום הכיפורים.

² ועובדא זו היתה בביתו שהרבנית ע"ה היתה עוסקת לפרנסתה ברוקחות, והרופא הנכרי שבעיירה היה שולח אליה את החולים לקנות תרופות, וביום טוב אפתה עבור הרופא חלה ורצתה לשלוח לתת לו,

בכוונתו בזמן מעשה הברירה, ואם ברר בכוונה שלא לאכול לאלתר כבר הוקבע מעשהו כמעשה של מלאכה ולא של דרך אכילה, ולא שייך כלל לומר שעל ידי שיאכל לאלתר יתהפך מעשהו למפרע ויקרא דרך אכילה].

וכן מסתבר שאדם שהדליק נרות שבת מתוך כוונה שלא ליהנות מהם כלל ולבסוף נמלך וחזר לביתו ונהנה מהנרות, לא חשיב שיצא ידי חובתו בהדלקת נרות, דכיון שבזמן הדלקת הנרות לא נתכוין כלל ליהנות מהם, הרי זה כאילו הדליקם מחוץ לבית ומה שנהנה מהם לבסוף אינו קובע למפרע שהדלקה זו נעשתה לצורך הנאה. ונפק"מ לענין בתי חולים ובתי מלון שאם הדליקו בפרוודור או בשאר מקום שאינו ראוי להדלקה לא מהני אח"כ בלילה לסעוד לאור הנרות, דאין בזה תיקון כלל להדלקה שנעשתה שלא כדין.

וכל זה אינו שייך כלל לגמ' מנחות דף ס"ד ע"א במי שפרס מצודה בשבת להעלות דגים וכשהעלה את המצודה עם הדגים עלה עמה גם תינוק, דנקטינן להלכה דאזלינן בתר מעשיו ולא בתר מחשבתו ואינו חייב חטאת כיון שמעשה העלאת המצודה היה מעשה של הצלת נפש, דהתם בשעת מעשה הצידה הציל נפש ולכן פטור, ואינו דומה כלל למי שבישל בשבת באיסור ואח"כ הציל את הנפש על ידי תבשיל זה.

חולה מסוכן שיש אפשרות להצילו במיעוט מלאכות העולות ממון רב

וכעין זה יש לדון בחולה שיש בו סכנה שיש אפשרות להצילו במיעוט מלאכות אלא שהדבר עולה ממון רב או בטרחה יתרה מאוד, האם נימא שחייב ליתן את ממונו כדי למעט באיסור או לטרוח עד קצה כוחו, וכגון חולה או יולדת שבאו לבית חולים וצריכים לעבור ניתוח, ויש במקום רופא תורן הדורש עבור הניתוח הון רב, ומאידיך אפשר להזעיק רופא אחר הגר רחוק מבית החולים שדורש עבור הניתוח סכום צנוע יותר, אלא שהוא יעשה מלאכות רבות כדי להגיע לבית החולים.

ונראה דמותר להזעיק את הרופא הזול יותר, ואין זה נחשב שמחללים את השבת לצורך ממוני ולא פיקוח נפש, והביאור בזה שהוצאת ממון רב נחשבת בגדר דבר שאינו סביר, ולא נחשב "כאפשר" לעשות בהיתר, והארכנו בזה בקובץ היכלא ד' עמ' קפ"ב, וראה עוד בהערה¹.

התבשיל בעצמו, אם תיקן בזה את האיסור של בישול ביום טוב לצורך נכרי, והביא בסוף דבריו את דברי המאירי ולמד מדבריו שתיקן בכה"ג את האיסור למפרע, עיי"ש בדברי המאירי פסחים דף מ"ו ע"ב שכתב בדעת רב חסדא דהמבשל מיו"ט לחול לוקה, וז"ל אבל כל שאינו מכויין לצורך אע"פ שאפשר שיבוא לידי צורך בכניסת אורחים [פירוש], דאם יבואו אורחים יתן להם את התבשיל], אין מפקיעים ממלקות העושה דבר הנעשה שלא לשום לצורך יו"ט משום הואיל, הלכך לוקה ובהתראה, ואע"פ שהתראת ספק היא, שמא יכנסו לו אורחים, מ"מ התראת ספק שמה התראה, וכשנתברר שלא באו אורחים ונעשית מלאכתו שלא לצורך יו"ט לוקה עכ"ל. ומבואר מדברי המאירי דאם לבסוף התברר שבאו אורחים אינו לוקה, דנמצא שמלאכתו היתה לצורך האורחים, ולמד מזה בספר אבי עזרי דהכי נמי במי שבישל לצורך נכרי ואח"כ אכל את התבשיל בעצמו תיקן בזה את האיסור, ועיי"ש שכתב דצ"ע למה לא כתבו הפוסקים עצה זו שאם טעה ובישל לצורך חול או לצורך נכרי יהיה מחוייב לאכול את התבשיל כדי לתקן את האיסור. אמנם לכאורה יש לדון בראיה זו מדברי המאירי, דהתם מיירי באופן שמתחילה בשעת הבישול ידעין שיש אפשרות שיבואו אורחים והם יהנו מהתבשיל, אלא שאפשרות זו רחוקה קצת ומסתבר טפי שהתבשיל אכן ישאר לצורך חול, ולכן אם אדם זה בא מתחילה להימלך אם מותר לו לבשל באופן זה שעיקר כוונתו לצורך חול אך אם יקרה מקרה שיבואו אורחים יתן להם את התבשיל, אנו מורים לו שאסור לו לעשות כן משום שקרוב הדבר שעובר בזה על איסור דאורייתא, אבל איסורו מתלא תלי וקאי, דאם לבסוף אכן באו אורחים נמצא שהאפשרות הרחוקה יותר, שבישל לצורכה, התקיימה, ונמצא שלא עשה מלאכה האסורה ביו"ט, ולכן שפיר כתב המאירי דאינו לוקה אם באו אורחים, ולכן הוי התראת ספק, אבל באופן שמתחילה בישל רק לצורך נכרי [ואף אם יבואו אורחים יתן את התבשיל לנכרי ולא לאורחים] מסתבר טפי שלא יתקן את האיסור אף אם לבסוף ימלך ויאכל את התבשיל בעצמו.

ולכן מסתבר דמי שחילל שבת על ידי שבישל תבשיל באיסור לא יתקן את האיסור אף אם ימצא חולה שיש בו סכנה הזקוק לתבשיל זה ואין אכילת התבשיל מצילה אותו מעבירה, דסו"ס בזמן הבישול היתה כוונתו לאיסור.

וכן מסתבר במי שברר בשבת אוכל מתוך הפסולת על מנת לאכול לאחר זמן עבר בזה על מלאכת שבת אף אם לבסוף נמלך ואכלו לאלתר, דמ"מ בזמן מעשה ברירה היתה דעתו לאיסור [ואפשר דאף את"ל דהמבשל מיו"ט לחול ונמלך ואכלו ביו"ט תיקן איסורו למפרע, הכא לענין מלאכת בורר לא תיקן את איסורו, והטעם משום דההיתר של ברירה לאלתר הוא משום שאין זה דרך מלאכת ברירה אלא דרך אכילה, ודבר זה תלוי רק

וכשחזר הגרא"מ שך זצ"ל מהתפילה ואמרה לו על כך, אמר לה שאסור לבשל ולאפות לצורך נכרי ביו"ט, וחשב בליבו מה לעשות וסבר שאם הם יאכלו את החלה יתקנו בזה את האיסור.

¹ וממוצא הדברים יש ללמוד ג"כ שאין להעדיף נסיעה לבית חולים על ידי מי שבין כה וכה מחלל שבת באיסור, ונימא שכיון שהשבת ממילא מתחללת עדיף טפי שלא להרבות במלאכות על ידי ישראל, דזה אינו, דכל כהאי שהאפשרות להגיע לבית חולים היא על ידי חילול שבת לא הוי בגדר "אפשר" בהיתר, ופשוט.